

9. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (1865–2015): історія та сучасність / гол. ред. І. М. Коваль. — Одеса: ОНУ, 2015. — 962 с.
10. Очерки развития науки в Одессе / Отв. ред. С. А. Андронаті. — Одесса: Титул, 1995. — 576 с.
11. Твердохлебов В. Н. Обложение городских недвижимостей на Западе. Ч. 1–2 / В. Н. Твердохлебов. — Одесса: Эконом. тип., 1906–1909. Ч. 1: Государственное обложение. — 1906. — [4], II, 276, II с.; Ч. 2: Местное обложение: (Новые виды городских налогов). — Одесса: Тип. «Техник», 1909. — [4], II, 306, [1] с., 1 л. табл.
12. Твердохлебов В. Н. Местные финансы: Доп. к курсу проф. Озерова «Наука о финансах» / В. Н. Твердохлебов. — СПб: Касса взаимопомощи студентов СПб политехн. ин-та имп. Петра Великого, 1911. — 56 с.
13. Твердохлебов В. Н. Государственный кредит: Курс лекций, чит. на экон. отд. в 1911–12 уч. г. / В. Н. Твердохлебов. — СПб: Касса взаимопомощи студентов СПб Политехн. ин-та имп. Петра Великого, 1912. — 151, 74 с.
14. Твердохлебов В. Н. Финансовые очерки: Вып. 1. Местные финансы: [Курс лекций, чит. на экон. отд-нии Петрогр. политехн. ин-та. Пг, 1917] / В. Н. Твердохлебов. — Пг.: Тип. Р. Г. Шредера, 1916. — С. 3–270.
15. Юхименко П. І., Бойко С. В. Володимир Миколайович Твердохлебов: життєвий шлях та внесок у розвиток фінансової науки / П. І. Юхименко, С. В. Бойко // Фінанси України. — 2010. — № 4. — С. 114–125.

Грицюта О. О.

### **Письмові пам'ятки як археологічне джерело в дослідженнях Д. І. Багалія**

Наукова спадщина Дмитра Івановича Багалія (1857–1932 рр.) завжди викликала великий інтерес серед науковців. Він є автором більше ніж чотирьохсот наукових праць, значна частина яких присвячена історії України.

Коло наукових інтересів вченого було надзвичайно широким. В його доробку — масштабні дослідження з архівознавства, історіографії, археології.

Вищу освіту Д. І. Багалій отримав у Київському університеті св. Володимира. Серед його вчителів були такі відомі історики, як В. С. Іконніков, І. В. Лучицький та Ф. Я. Фортинський. Особливий вплив на становлення Багалія як науковця мав В. Б. Антонович. Під його керівництвом Дмитро Іванович постав як історик-професіонал, археограф та археолог [5, с. 84].

Наукові та пізнавальні інтереси Д. І. Багалія були зосереджені в сфері вивчення конкретних проблем вітчизняної історії. Вчений, як представник позитивістського напрямку вважав, що основною гарантією об'єктивності та достовірності наукового дослідження є історичне джерело. Першорядне значення в своїй науковій роботі він надавав письмовим джерелам, в основному архівним матеріалам.

Письмові джерела займали важливе, але далеко не єдине місце в дослідженнях Д. І. Багалія. Він багато та плідно займався археологією, широко використовуючи отримані результати власних розкопок в лекціях та наукових роботах. Д. І. Багалій був неодмінним учасником всеросійських археологічних з'їздів, приймав активну участь в організації та проведенні XII археологічного з'їзду в Харкові в 1902 р. Одним з найбільш значних результатів діяльності вченого в цій галузі стало складання першої археологічної карти Харківської губернії, підготованої ним до XII з'їзду. Д. І. Багалій виступив на засіданні з'їзду з доповіддю «Передмова до археологічної мапи» [4], в якій був представлений результат багаторічної роботи автора по нанесенню на мапу Харківської губернії всіх відомих на той час археологічних пам'яток різних періодів та культур.

Роботу зі складання археологічних мап Багалій почав ще у 1890 р., попередні зауваження щодо методики складання археологічної мапи були представлені на VIII Московському археологічному з'їзді. Дослідник зазначив, що окрім даних археологічних розвідок він використовував письмові джерела [3, с. 53].

В роботі «Археографічні матеріали, як джерело археології» Д. І. Багалій детально розглянув питання про використання писемних джерел в археології, оскільки, на думку автора, це дозволило б визначити прогалини в археологічному матеріалі та його класифікації. З метою введення в археологічний обіг даних письмових джерел автор запропонував створити єдину базу такого роду джерел. Щоби це зробити, потрібна одна потужна організація. Цю функцію міг би взяти на себе Археографічний відділ Московського археологічного товариства [2, с. 83].

Підкреслюючи важливість письмових джерел в археологічних дослідженнях, Багалій зазначив, що саме вони допоможуть скласти цілісну картину давнього минулого. Серед такого типу джерел ав-

тор виокремлює історичні довідки про поодинокі знахідки, польові щоденники з місць розкопок, друковані джерела. Як приклад використання письмових джерел в археології дослідник наводить документи з архіву Харківського університету та архіву Міністерства Народного Просвітництва. Один з них — опис церковних старожитностей, складений археологом Берлінським, інший — лист учителя Ходаковського до попечителя Харківського навчального округу з ідеями щодо кордонів слов'яно-руських язичницьких земель в зв'язку з розповсюдженням городищ [2, с. 84–85].

Власні розробки були застосовані Д. І. Багалієм на практиці при складанні мапи Харківської губернії. Як спеціаліст в галузі архівістики він розробив класифікацію письмових джерел, які б могли використовуватись в археології. Він розділив їх на дві категорії: рукописні та друковані.

Рукописні джерела автор поділив на кілька груп: 1) відомості, зібрані Московським Археологічним Товариством; 2) дані, зібрані Харківським губернським статистичним комітетом; 3) дані, зібрані по спеціальним програмам Харківського Попереднього комітету з влаштування XII Археологічного з'їзду; 4) звіти археологів про розкопки та щоденники; 5) відомості від місцевих вчителів, земських чиновників та небайдужих громадян. Особлива цінність останньої групи зумовлена тим, що завдяки ній стало можливим охопити всю територію Харківської губернії та отримати докладні топографічні вказівки.

Серед друкованих праць автор виділив: 1) твори науковців, серед яких роботи В. Н. Каразіна, В. Пассека, П. С. Єфіменка; 2) статті, видані у періодичних виданнях та в матеріалах Археологічних з'їздів; 3) опубліковані відомості про археологічні дані від місцевих священиків. На основі цих даних преосв. Філаретом була написана книга «Історико-статистичний опис Харківської губернії»; 4) літописи, з яких можна дізнатись про поховальні обряди та церковну архітектуру; 5) життєписи святих — джерело для церковної археології; 6) акти та грамоти, лицеві книги, де розміщені дані про кургани та городища; 7) свідоцтва іноземців, в першу чергу візантійців, арабів та інших мандрівників; 8) світлини та зображення старожитностей, що зберігаються в бібліотеці Московського археологічного

товариства [2, 4]. Завдяки отриманим даним Багалію вдалося створити найповнішу на той час мапу археологічних пам'яток. Всього дослідник наніс на мапу 645 об'єктів. Слід відмітити, що вона й досі використовується сучасними археологами.

Методику Д. І. Багалія використав відомий археолог В. Д. Антонович при створенні археологічної мапи Волинської губернії. Він звернувся до таких видів джерел, як опубліковані матеріали археологічних товариств та матеріали археологічних з'їздів. Рукописні джерела в роботі представлені церковними літописами, звітами про розкопки, донесеннями місцевих органів влади [1].

Картографічні студії були продовжені професором В. Ю. Данилевичем, який створив мапу монетних скарбів та знахідок монет Харківської губернії. Своє дослідження науковець провів у тісному співробітництві з проф. Багалієм за його методикою. Мапа складалась з двох частин: власне мапи та пояснювальної записки до неї. Загалом був нанесений 141 пункт, при чому позначались як великі скарби, так і поодинокі знахідки. На території Харківської губернії було знайдено 15 видів монет, серед них монети грецької та римської доби, що складало більшість знахідок. Крім того, були знайдені візантійські, арабські, золотоординські, польські, чеські та руські монети XVI–XIX ст. [6].

Методика залучення письмових пам'яток до археологічних досліджень, запропонована проф. Багалієм, збагатила археологію новими видами джерел. Це дозволило науковцям заповнити прогалини, які існували в історії давніх часів через фрагментарність матеріальних свідочств.

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии / Владимир Бонифатьевич Антонович. — М.: Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1092. — 130 с.
2. Багалей И. Д. Археологические материалы, как источник археологии / И. Д. Багалей // Труды XI археологического съезда в Киеве: в 2-х тт. — Москва, 1902. — Т. II. — С. 83–89.
3. Багалей И. Д. Общий очерк древностей Харьковской губернии / И. Д. Багалей // Труды VIII археологического съезда в Москве: в 4-х тт. — Москва, 1897. — Т. IV. — С. 51–53.

4. Багалей И. Д. Предисловие к археологической карте / И. Д. Багалей // Труды XII археологического съезда в Харькове: в 3-х тт. — Москва, 1905. — Т. I. — С. I–IV.
5. Багалій Д. І. Автобіографія. 50 літ на сторожі української культури / Дмитро Іванович Багалій. — К.: З друкарні української академії наук, 1927. — 163 с.
6. Данилевич В. Ю. Карта монетных кладов и находок отдельных монет Харьковской губернии / В. Ю. Данилевич // Труды XII археологического съезда: в 4-х тт. — Москва, 1905. — Т. 1. — С. 374–411.

Левченко В. В., Мазурик В. О.

### **Вчений-економіст В. М. Штейн —**

#### **біля витоків становлення вищої економічної освіти в Одесі**

15 вересня 1918 р. в Одесі почав функціонувати Одеський політехнічний інститут (ОПІ), в якому відбулося закладання підґрунтя та становлення вищої економічної освіти у північно-причорноморському регіоні. Важливу роль у розвитку цього інтелектуального процесу відіграла плеяда найдосвідченіших і провідних викладачів-економістів вищої школи Одеси: Д. Ф. Блюменфельд, А. С. Бориневич, К. О. Кузнєцов, С. І. Солнцев, В. М. Твердохлебов, Г. І. Тіктін, Г. Г. Швіттау, В. М. Штейн, М. В. Щепковський та ін. Одним із яскравих представників цієї когорти вчених-економістів є Віктор Морицович Штейн (1890–1964), життя якого на зламі 1910-х–1920-х рр. було пов'язано з Одесою.

Підсумовуючи історіографію питання вивчення історії вищої економічної освіти в Одесі, констатуємо, що постать В. М. Штейна ще не ставала об'єктом ретельного вивчення. Побіжні поодинокі згадки про нього знаходимо у багатьох узагальнюючих працях [8–12] та в одній персоніфікованій статті [13], які не зображають усі риси портрету вченого. Дана розвідка покликана певними маркерами висвітлити основні грані цієї непересічної особистості.

В. М. Штейн народився у Миколаєві. У 1913 р. закінчив економічний факультет Санкт-Петербурзького політехнічного інституту, а 1915 р. — юридичний факультет Петроградського університету, в якому ж у 1914–1916 рр. проходив підготовку до професорського звання [6, арк. 1]. У 1917 р. він здав магістерський екзамен та